

TƏSƏRRÜFAT SUBYEKTLƏRİNDƏ UÇOT SİYASƏTİ: PROBLEMLƏR VƏ HƏLL YOLLARI

Mehman Məzahir oğlu Hüseynov
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Xülasə

Məqalədə, əsasən, “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 4 may 2018-ci il tarixli 1140-VQD nömrəli Qanununun qüvvəyə minməsi ilə bağlı yaranan üstünlüklər və “Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları”na tam keçidin edilməsi əsasında uçot siyasəti ilə əlaqədar vacib məqamlar göstərilmiş, bu sahə üzrə problemlər və onların həlli istiqamətləri verilmişdir. Həmçinin uçot siyasətinin strukturu və hazırlanmasına olan tələblər sadalanmış və xüsusilə də təsərrüfat subyektlərində uçot siyasətinin hazırlanacaq universal uçot siyasəti üzrə təlimatın bir hissəsi olması diqqətə çatdırılmışdır.

Açar sözlər: mühasibat uçotu, təsərrüfat subyektləri, uçot siyasəti, Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları, uçot konsepsiyası

Giriş

Bu gün respublikamızda beynəlxalq mühitə uyğunlaşmanın getdiyi bir dövrdə bütün sahələrdə olduğu kimi uçot sisteminə yenidən qurulması və keyfiyyət dəyişiklikləri üzrə ehtiyac yaranır. Araşdırmalardan görünür ki, ənənəvi işot sistemi artıq yeni təfəkkürlü təsisçilərin tələbatına cavab vermir. Çünki onlar daha qərəzsiz, dəqiq, dolğun, məlumatlar əldə etmək niyyətindədirlər. Bu da müasir zamanda ancaq uçotunun beynəlxalq standartları vasitəsi mümkündür. Son zamanlar dövlətimizdə də bununla əlaqədar bir sıra qanunvericilik üzrə dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir. Onlardan biri də 29 iyun 2004-cü il tarixində “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur ki, sonradan 04 mart 2018-ci il tarixdə də müasir tələblərə cavab verən dəyişikliklərlə yenidən qəbul edilmişdir. Bu qanunda mülkiyyətindən və təşkilatı-hüquqi formasından asılı olmayaraq, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri üçün mühasibat uçotunun təşkili və aparılması, həmçinin uyğun olaraq, maliyyə hesabatlarının tərtib və təqdim olunması qaydaları müəyyən edilmişdir [2].

Eyni zamanda uçotun ənənəvi üsüldən daha müasir üsül sayılan MHBS-na keçid məsələlərində bəzən məlumat yetərsizliyi yaranır ki, bu da sonradan uçotun düzgün qurulmasına və ya standartların izah olunmasında problemlər yaradır. Belə ki, bəzi mühasiblər standartları ancaq konkret sahələrdə təsirli olmasına inanır. Məsələn, kənd təsərrüfatı ilə əlaqədar olaraq beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarının tətbiqi zamanı səhvən bunun ancaq 41 sayılı “Kənd Təsərrüfatı üzrə” BMHS ilə kifayətlənməsini hesab edirlər, baxmayaraq ki, bu standart, sadəcə: “(a) bioloji aktivlər; (b) məhsul yığımı anında kənd təsərrüfatı məhsulları; və (c) hökumət subsidiyaları” [3] ilə əlaqəli məsələləri tənzimləməkdədir.

İstehsal sahələrində mühasibat uçotun mahiyyətini və konsepsiyasını dərk etməkdə bizə köməklik göstərəcək bir çox standartlar var. Bu standartlardan “Uçot siyasəti, uçot qiymətlərində dəyişikliklər və səhvlər” adlı 8 nömrəli standart üzrə bəzi məsələlərə toxunmaq istərdik. Müəssisə rəhbərləri hesab edirlər ki, müəssisənin mənfəətinə bir başa təsir edəcək fikir və qərarların qəbul edilməsi məsələsində əhəmiyyətli təsiri olan variant seçimlərində ədalətli qiymətləndirmə və şəffaf təqdim etmə kimi analizlərin mahiyyətini duymaq lazımdır. Bu standartda aydın surətdə göstərilir ki, “Bu standartın məqsədi uçot siyasətində və uçot qiymətlərində edilən dəyişikliklərə və səhvlərin düzəldilməsinə dair məlumatın açıqlanması və uçot qaydaları ilə yanaşı, uçot siyasətinin seçilməsi və dəyişdirilməsi üçün istifadə olunan meyarların müəyyən olunmasından ibarətdir” [3]. Konseptual

əsaslara görə əsasən 5 tip hesabat təqdim edilməlidir və hesabatların məqsədi isə onun geniş saylı istifadəçiləri tərəfindən iqtisadiyyatla bağlı qərarların verilməsindən ötrü mühasibat uçotu subyektinin maliyyə durumu, həyata keçirdiyi fəaliyyətin yekunları, habelə maliyyə durumundakı dəyişikliklər barəsində önəmli olan informasiya ilə təminat olmalıdır. Hesabatları aşağıdakı kimi göstərmək olar:

1. Mühasibat balansı;
2. Mənfəət və zərər haqqında hesabat;
3. Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat;
4. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat;
5. Uçot siyasəti və izahlı qeydlər.” [2]

Deməli, ənənəvi qaydalardan fərqli olaraq, uçot siyasəti barəsində informasiya həmişə aktiv və passivlər barəsindəki informasiyadan az əhəmiyyətli deyildir və hətta hesabatların təqdim edilməsində aidiyyəti qurumlar və şəxslər qarşısında da müəyyən mükəlləfiyyət daşımaqdadır.

“Uçot siyasəti, uçot qiymətlərində dəyişikliklər və səhvlər üzrə” Standarta əsasən “uçot siyasəti - maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi zamanı müəssisə tərəfindən tətbiq edilən konkret prinsiplər, əsaslar, şərtlər və qaydalardır.” [3] Uçot siyasətində dəyişikliklərə dair açıqlama tələblərindən savayı, uçot siyasətinə dair digər açıqlama tələbləri “Maliyyə hesabatlarının təqdimatı üzrə” 1 №-li standartda təqdim olunmasına baxmayaraq, uçot siyasətinin yerdə qalan bütün məsələləri “Uçot siyasəti, uçot qiymətlərində dəyişikliklər və səhvlər” adlı 8 №-li standart ilə tənzimlənməlidir. “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunun 8.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, ictimai əhəmiyyətli bütün qurumlar öz maliyyə hesabatlarını ancaq “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları”na müvafiq formada hazırlayırlar. Qanunun 2.1.9-cu maddəsinə görə, “ictimai əhəmiyyətli qurumlara kredit təşkilatları, sığorta şirkətləri, investisiya fondları, qeyri-dövlət (özəl) sosial fondları, qiymətli kağızları fond birjasında dövriyyədə olan hüquqi şəxslər və maliyyə hesabatlarının tərtibi tarixində Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi meyar göstəricilərinin (illik gəliri, hesabat ili ərzində işçilərin orta sayı və balansın yekun məbləği) ikisindən yuxarı olan göstəricilərə malik kommərsiya təşkilatları daxildir” [2]. Nazirlər Kabinetinin 2005-ci il 20 iyun tarixli 108 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş, lakin 2010-cu il 22 aprel tarixli 72 sayılı Qərarı ilə yeni oxunuşda meyar göstəriciləri qanunla belə müəyyən edilmişdir: illik gəlir 120 milyon manatdan çox olan, hesabat dövründə işçilərin orta sayı 1500 nəfərdən çox olan, balansın yekun məbləği 300 milyon manatdan çox olan təşkilatlar. Nazirlər Kabinetinin 18 iyul 2005-ci il tarixli 140 nömrəli Qərarı ilə 1 yanvar 2008-ci il tarixinə kimi “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları”na əsasən mühasibat uçotunu aparması və maliyyə hesabatlarını təqdim etməsi tələb edilən ictimai əhəmiyyətli qurumların siyahısı müəyyən edilmişdir. Bildiyimiz kimi, kiçik təsərrüfat subyektləri öz uçotlarını Maliyyə Nazirliyinin 2009-cu il 13 yanvar tarixli İ-06 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş “Kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması Qaydaları”na uyğun şəkildə aparmalıdır [1], [4]. Bu Qaydalar vergi qanunvericiliyinə müvafiq şəkildə tərtib olunmuşdur. Buna görə də kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotu aparılarkən və maliyyə hesabatları tərtib edilərkən hər hansı uyğunsuzluğa səbəb olmayacağını göstərən mütəxəssislər çıxış yolu kimi yuxarıda göstərilən Qaydalarda sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olan və olmayan kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotunun aparılması ilə bağlı ətraflı izahat verilən “Kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması Qaydaları”na əsasən tərtib edilməsi göstərilir. Burada əsas problemlərdən biri təsərrüfatlarda müasir uçot sistemi üzrə biliklərə malik mühasib vəzifəsi üzrə mütəxəssin olmamasıdır. Baş mühasib tərəfindən hazırlanır və müəssisə Rəhbəri tərəfindən təsdiq edilən uçot siyasəti sənədi işini mükəmməl bilən mütəxəssis deyilsə onda istər maliyyə hesabatlığı, istərsə də vergi nöqtəyi nəzərdən gələcəkdə problemlərin baş verməsi qaçılmaz olacaqdır. Uçot siyasətinin formalaşması aşağıdakılardan ibarətdir:

- təsərrüfat öz aktivini və öhdəliklərini digər subyektlərin aktiv və öhdəliklərindən fərqləndirməlidir;
- təsərrüfat fəaliyyətinin fasiləsizliyinə, gələcək faydanın əldə olunması əminliyinə və öhdəliklərin vaxtında ödənilməsinə təminat verməlidir;

- təsərrüfatın uçot siyasətini yerli qanunvericilik bazası və MHBS uyğun olaraq hesabat ili üçün qəbul etməlidir;

- təsərrüfat öz xərclərini öz gəlirlərinin əmələ gəlmə zamanına adekvat olaraq tanıtmalı və bütün təsərrüfat əməliyyatlarını tarixi ardıcılıqla uçot registrlərində qeyd etməlidir.

Qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, təsərrüfat subyektinin uçot siyasəti aşağıdakı məqamları əks etdirməlidir [3]:

a) təsərrüfat aktivlərini, öhdəliklərini, kapitalını pul ifadəsində, başdan-başa, fasiləsiz, sənədləşdirilmiş qaydada və mühasibat registrlərində qarşılıqlı olmaqla, ikili yazılış şəklində qeydiyyat almamalıdır;

b) təsərrüfat rəhbəri mühasibat uçotunun təşkili forması, sənəd dövriyyəsi, uçot registr qaydalarını düzgün aparmağı təmin etməli, daxili və kənar hesabat sistemini qurmalı, ümumiyyətlə bütün uçot sahələri üzrə nəzarət sistemini qurmaq səlahiyyətlərinə malik olmalıdır;

c) analitik formadakı uçot məlumatlarını bilavasitə sintetik uçot məlumatları əsasında yoxlamalıdır.

Təsərrüfat subyekti öz uçot siyasətini formalaşdırarkən “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsaslanmalıdır, həmçinin MHBS tələblərinə uyğun olmalıdır. Uçot siyasətinin dəyişdirilməsi “ağrılı” proses olsa da bəzən dəyişikliyin olması qaılmaz olur. Lakin bu kimi hallar ancaq standartın tələbləri əsasında olmalı və yerinə yetirilməlidir [2]. Yaranan uçot siyasətindəki bəzi dəyişikliklər bir çox hallarda uçot siyasəti üzrə metodoloji, təşkilati-texniki yanaşmaların dəyişikliyi ilə əlaqədar olur.

Metodoloji baxış üzrə:

- TTA və dövriyyə vəsaitləri üzrə həddlərin qoyulması və onlara amortizasiya hesablanması qaydaları;

- QMA üzrə amortizasiyanın variantının seçilməsi və QMA-nın qiymətləndirilməsi üsulları;

- toplayıcı və bölüşdürücü xərclərinin bölüşdürülməsi istiqamətləri;

- “satış” hesabı üzrə tanınma variantının seçilməsi;

- material dəyərlilərinin qiymətləndirilməsi üsullarının seçilməsi;

- istehsal ehtiyatlarının maya dəyərində aid edilməsi metodlarının təyin edilməsi;

- kalkulyasiya etmə variantının seçilməsi və qarşıdakı xərclər üçün ehtiyatların uçotu istiqamətləri;

- TTA üzrə təmirin aparılma qaydasının müəyyən edilməsi;

- sonrakı dövr üçün gəlir və xərclərin uçotunun aparılması üsullarının müəyyən edilməsi;

- debitor və kreditor borcların qiymətləndirilməsi qaydası;

- material dəyərlilərinin qiymətlərinin azaldılması, qiymətdən düşmə və şübhəli borclar üçün ehtiyatın yaradılması qaydası;

- ehtiyat kapitalı və sair ehtiyatlar üzrə uçotun aparılması qaydası;

- məzənnə fərqi üzrə uçotun aparılması qaydası;

- əvəzsiz alınmış pul və material dəyərlilərinin uçotunun aparılması üsulunun müəyyən edilməsi;

- maliyyələşmənin istifadəsi üzrə uçotu istiqamətlərinin seçilməsi;

- xalis mənfəətin təyini və onun bölüşdürülməsi variantlarının müəyyən edilməsi.

Təşkilati yanaşma üzrə:

- mühasibatlıq formalarını təyin edilməsi və ümumilikdə mühasibatlıq işini yaradılması;

- idarəetmə uçotu, daxili hesabatlıq və nəzarət sisteminin təyini;

- aktiv və öhdəliklərin inventarizasiyası qaydasının təyini;

- sənəd dövriyyəsinin qurulması və işi üzrə hesablar planının təsdiq edilməsi;

- uçot informasiyalarının texnoloji işlənilib hazırlanması və üçüncü şəxslərlə qarşılıqlı əlaqə sisteminin yaradılması;

- hesabatın həcmi, müddətinin və təqdim etmə ünvanının təyin edilməsi.

Uçot siyasətinin aktuallığı həm də onunla ölçülür ki, uçot siyasəti ilin əvvəlində azı bir il üçün təşkilat rəhbərinin əmri ilə təsdiq olunmalı və bütün hesabat ili ərzində ciddi şəkildə, dəqiq və vaxtında yerinə yetirilməlidir. Bu baxımdan qeyd edilənləri nəzərə alsaq, həm MHBS-na, həm də yerli qanunvericiliyin şərtlərinə əsasən bu sənəd formalı uotun qurulmasında və aparılmasında labüd sənəd hesab edilir. Göstərdiyimiz siyahı nümunəvi olsa da, dəyişilə bilsə də, əsasən, təsərrüfat subyektlərinin uçot sahəsinin böyük hissəsini öz əhatəsinə ala bilər. Hesab edirik ki, düzgün uçot sisteminin qurulması və aparılması – fəaliyyət sahəsindən və növündən asılı olmayaraq, hər bir təsərrüfat subyekti üçün düzgün və operativ qərarların verilməsi və MHBS tələblərinin qorunması yolunda ağılabatan uçot sisteminin təməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması Qaydaları [Elektron resurs] // Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 3 fevral 2016-cı il tarixli Q-03 nömrəli Qərarı. URL: <https://www.taxes.gov.az/az/page/kicik-sahibkarliq-subyektlərində-sadelesdirilmis-ucotun-aparilmasi-qaydaları>
2. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu [Elektron resurs] // 29 iyun 2004-cü ildə qəbul edilmişdir. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/5458>
3. 8 Nəli Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı: Uçot siyasəti, uçot qiymətləndirmələrində dəyişikliklər və səhvlər [Elektron resurs] // 1 yanvar 2005-ci ildən qüvvəyə minmişdir. URL: http://muhasib-az.narod.ru/ifrs/ias8/ias8_az.pdf
5. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması Qaydaları [Elektron resurs] // 18 yanvar 2003-cü ildə təsdiq edilmişdir. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/1940>

M.M.Hüseynov

*Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor
Azerbaijan State Agrarian University*

Accounting policy in business entities: problems and solutions

Abstract

The article focuses on the positive conditions created by the entry into force of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Amendments to the Law of the Republic of Azerbaijan" On Accounting" No. 1140-VQD dated May 4, 2018 and the complete transition to International Accounting Standards, important points are highlighted, problems in this area and directions for their solution. Listed are the requirements for the structure and formulation of accounting policies, and, in particular, the fact that accounting policies in business entities are part of the guidelines for the development of a universal accounting policy.

Keywords: *accounting, business entities, accounting policy, international accounting standards, accounting concept*

M.M.Гусейнов

*доктор философии по экономике, доцент
Азербайджанский государственный аграрный университет*

Учетная политика в хозяйственных субъектах: проблемы и пути решения

Резюме

В статье акцентируется внимание на положительных условиях, созданных вступлением в силу Закона Азербайджанской Республики «О внесении изменений в Закон Азербайджанской Республики «О бухгалтерском учете»» № 1140-VQD от 4 мая 2018-го года и полным переходом на Международные стандарты бухгалтерского учета, обозначены важные моменты, проблемы в данной области и направления их решения. Перечислены требования к структуре и составлению учетной политики, и, в частности, тот факт, что учетная политика в хозяйственных субъектах является частью руководящих принципов для разработки универсальной учетной политики.

Ключевые слова: *бухгалтерский учет, субъекты хозяйствования, учетная политика, международные стандарты бухгалтерского учета, концепция бухгалтерского учета*

Daxil olub: 23.09.2021